

A népi kultúra felfedezése (vázlat)

Javasolt könyvészet:

1. Peter Burke: A nép felfedezése. In: *Népi kultúra a kora újkori Európában*. Bp., 1991. 17–38.
2. Giuseppe Cocchiara: *Az európai folklór története*. Bp., 1962.

1. Bevezetés: az értelmiség és a népi kultúra viszonya

* A kétféle kultúra, kétféle hagyomány:

Robert Redfield (1897–1958) amerikai szociálandropológus két fogalma:

1. „kishagyomány”: népi kultúra → írástudatlanok kultúrája
2. „nagyhagyomány”: magasműveltség → az iskola, az egyház kultúrája

Johann Gottfried Herder (1744–1803) fogalomhasználata:

1. *Kultur des Volkes* („népi kultúra”)
2. *Kultur der Gelehrten* („tanultak kultúrája”)

* A középkori értelmiségi elitnek két kultúrája van: ismerik mind a nagy-, mind a kishagyományt; a népi kultúra számára mintegy második kultúra (pl. Shakespeare színháza; a búcsújárás egyetemes jellege; mesemondók, mulattatók a nemesi udvarokban stb.)

* A „kishagyománytól” való elfordulás stádiumai:

1. A nemesség és az egyházi értelmiség elfordulása a hagyománytól (kb. 18. század, majd felvilágosodás) – Lásd: Apor Péter (1676–1752): *Metamorphosis Transsylvaniae*, 1736.
2. A parasztság elfordulása a népi kultúrától (a 19. század második fele). A giccs megjelenése (pl. magyar nóta, lakáskultúra, építészet, öltözet stb.)
3. Tömegkultúra, globalizáció (20. század) – Lásd: Ortega y Gasset: *A tömegek lázadása* (1929); Thomas Mann: *Varázshegy* (1924); Márai Sándor: *Napnyugati őrző* (1943); *Európa elrablása* (1947) stb.

* A „nagyhagyomány” értékének megkérdőjelezése a mai civilizációban

2. A népi kultúra „felfedezése” az európai értelmiség által (18. sz. vége)

* **Johann Gottfried Herder** (1744–1803) *esszéi* az 1770–80-as évekből (pl. *Über die Wirkung der Dichtkunst auf die Sitten der Völker* [A költészet hatása a népek szokásaira], 1778)

- A herderi új eszmék:

- a költészetnek **eleven hatóereje** volt („*lebendigen Wirkung*”) a múltban, ami mára elveszett. Pl. zsidók, görögök, északi népek. Ekkor isteni eredetűnek tekintették a költészetet.

- **gyakorlati funkció**: az igazi költészet az életmódhoz kötődik (későbbi neve: „organikus közösség”). A „vad” népek erkölcsösebbek nálunk. – Ma csak a népdal őrzi a korai költészet erkölcsi hatóerejét. A modern költészet (pl. a mesterkelt rokokó líra) elszakadt az élettől, komolytalan, frivol, funkciótlan.

- a **primitívség kultusza**: „...minél vadabb, azaz elevenebb egy nép, annál elevenebbnek, szabadabbnak, érzékletesebbnek kell lenniük dalainak, ha vannak dalai.” (Herder) = a barbár kor kedvez a művészi szellemnek: a képzelőerő nagyobb volt (vö. a „vadember” kutusza az irodalomban: Montaigne, Defoe, Voltaire, Bessenyei György stb.)

- az **ősi múlt** → az **érintetlen hagyomány** keresése

- **közösségi jelleg** – Jakob Grimm: „Das Volk dichtet.” (= A nép költ.) „Jedes Epos muss sich selbst dichten.” (= Minden eposz önmagát kell hogy költse.) → Ezért nevezi a népköltészetet „természeti költészetnek” (Naturpoesie) – „Herder tanított meg bennünket arra, hogy a költészetet az egész emberiség közös tulajdonának tekintsük, ne csak néhány kifinomult, művelt egyén magántulajdonának.” (Goethe)

A nép felfedezésének okai:

a) **Esztétikai** okok: = esztétikai forradalom, a költészet megújítása

* Az irodalmi terminológia változása kifejezi a népiség-kultuszt:

Volkslied = népdal (svéd: folkviser; olasz: „canti popolari”; orosz: „narodnije pesznyi”; magyar: „népdal”)

Volksmärchen („népmese”–„népmonda” – Erdélyi János *Népdalok és mondák* című 1846–1848-ban kiadott gyűjteményében még „mese” értelemben!);

Volkssage = népmonda

Volksbuch = népkönyv (angol: chap-book)

Volksspiel = népi színjáték (kb. 1850-től)

Volkskunde = folklór (angol: *folk* + *lore*)

A **folklór** szót először – WILLIAM JOHN THOMS (1803–1886) angol folklorista használta az 1840-es években ’népi tudás’ (*folk* + *lore*) értelemben.

b) **Intellektuális** érdeklődés:

a) A nép mint gazdasági probléma jelenik meg a felvilágosodás korában. (vö. II. József rendeletei) → **szociologikus** érdeklődés

b) Az értelmiség érdeklődni kezd az eltűnőben lévő európai népi kultúra iránt, próbálja leírni, megragadni. A modernizáció tényezői: ipari forradalom az újkorban, városok fejlődése, úthálózat, írás-olvasás terjedése stb.

„Ötven vagy száz év múlva a ma még itt-ott élő népmesék eltűnnek... vagy a magányos hegyekbe szorítja fel őket a síkságoknak és városoknak az ipara, amelyek lakossága egyre aktívabb szerepet játszik változó korunk politikai eseményeiben.” (egy 1800-as német mesegyűjtemény előszójából)

c) **Politikai** okok:

= A 19. század első évtizedeiben nemzeti emancipációs mozgalmak zajlanak. Kialakulnak **a modern polgári nemzettudatok**. → A folklórnak, népnyelvnek, népi történeti tudatnak fontos szerepe van a nemzettudat kialakításában.

– **Népköltészeti gyűjtemények** jelennek meg Európa-szerte:

* Anglia

- Thomas Percy: *Reliques of Ancient English Poetry* (Az ősi angol költészet relikviái), 1765. – Maga Thomas Percy régi vándorénekeseknek tulajdonítja a kötet balladáit, tudatosan archaizálja is a szövegeket, de a megjelenés után a közvélemény népdalgyűjteménynek tekinti.

* Skócia

- James Macpherson: *Fragments of Ancient Poetry* (Az ősi költészet töredékei), 1760.
- Uő: *Osszián művei* (1764–1766) → Egy 3. században élt gael bárd, Oiséan MacFinn műveinek „fordítása”. – Népszerűsége: a „kelta Homérosz” művét 10 nyelvre fordítják, Herder, Goethe, Napóleon, és Chateaubriand rajongnak érte, pl. az Oszkár és Zelma nevek elterjednek Európában. – A hamisítás kérdése: 1797-ban egy bizottság „terepen” vizsgálja, hogy a dalok eredetiek-e, de az eredmény bizonytalan: bizonyos epikus témák előkerülnek a nép köréből (koruk bizonytalan!), mások nem, utóbbiakat J. Macpherson „pótolhatta” ki, aki meg volt győződve arról, hogy az eposz töredékeit illeszti össze.

* Németország (vö. a napóleoni háborúk hatása a német nemzeti tudatra)

- J. G. Herder: *Volkslieder* (Népdalok), 1774 és 1778 = gyűjtemény német és más népek dalaiból saját utánköltésében
- Otmar: *Volkssagen* (Népmondák), 1800.
- *Des Knaben Wundenhorn* (A fiú csodakürtje), 1806. – Dalgyűjtemény. A szerkesztők a német öntudatot kívánják erősíteni vele a napóleoni invázió idején.
- Jakob Grimm–Wilhelm Grimm: *Kinder- und Hausmärchen* (Gyermek- és házimésék), 1812.
- Jakob Grimm–Wilhelm Grimm: *Deutsche Mythologie* (Német mitológia), 1835.
- népkönyvek (pl. Szarvas Siegfried, Genovéa-történetek stb.)
- népi színjátékok (Faust-bábjátékok, Tell Vilmos-játék stb.)
- népi vallásos ünnepek felfedezése (Herder Rigában 1760-ban a Szent Iván napi ünnepen vesz részt és lekesen tudósít róla, Goethe 1788-ban a római karneválról lelkendezik stb.)

- * Svédország (1809: Finnország elvesztése Oroszország javára)
- 1811-ben megalapítják a Gót Társaságot: cél az ősi „gót” erények feltámasztása
→ balladagyűjteményt jelentetnek meg 1814-ben, felolvasásokat tartanak stb.

- * Finnország

- Elias Lönnrot: *Kalevala* (1835)

E. Lönnrot a finn nemzeti eposzt úgy állítja össze, hogy maga is hozzákölt:
„Végül amikor dalismeret terén bármelyik rúnaénekes felvehettem volna a versenyt, úgy éreztem, nekem is jogom van ahhoz, amire véleményem szerint a többi énekes is jogot formált magának, hogy úgy rendezzem el a dalokat, ahogy azokat a legjobban összezsengeni véltem.”

- * Szerbia

- Az 1814–15-ös törökellenes szerb felkelés leverése idején, 1814-ben jelenik meg először Vuk Karadžić dalgyűjteménye Bécsben. A bővített újrakiadást Metternich kancellár nem engedélyezi, úgyhogy a gyűjtemény végül Lipcsében jelenik meg másodszor 1823–24-ben.

- * Oroszország

- N. Lvov.: *Szobranyije narodnih ruszkih peszen* (Orosz népdalok gyűjteménye), 1790.
- orosz *bilinák* (= hősénekék) (Kirsza Danyilov szerk., 1804.)

* Magyarország: → nemzeti önállósodási törekvések a Habsburg Birodalomban, 1848/1849

- Erdélyi János: *Népdalok és mondák*. I–III. 1846–1848.

→ **Összegzés:** A népi kultúrát **Európa periferiája** fedezi fel: a **polgári nemzettudatok** kialakulása Európa nagy részén összekapcsolódik a népiség-kultusszal (folklor, népnyelv, népi történettudat stb.) – Anglia, Franciaország, Olaszország ekkorra már megteremtette a maga irodalmi nyelvét, már túl sokat „investált” a magaskultúrába (reneszánsz, felvilágosodás, klasszicizmus stb.), tehát nem mondott le könnyen ezekről az értékekről. Itt csak később, a 19. század második felében kezdenek a népi kultúrával foglalkozni, de már inkább „csak” tudományos igénnyel.

3. A jó vadember mítosza a modern kultúra történetében

(fakultatív, nem vizsgaköteles!)

A. Amerika felfedezése után

- **Kolumbusz:** Hajónapló, 1492., október – Idealizál, de véleménye: „jó szolgák (értsd: rabszolgák) lehetnének”

- A spanyol és portugál **konkviztádorok:** a „barbár” jelzővel törvényesíteni igyekeznek a rabszolgaságot

- **A XVI. század beszámolóí, útleírásai.** – Pl. Pietro Martire: *De orbe novo* (1530) → A spanyol szerző Amerikáról mint a boldogság birodalmáról számol be; a „jó vadember” mítosza

- * **A „vadember” Michel Montaigne (1533–1592) esszéiben** (I–II. kötet, 1595)

- Az ismert irodalom alapján fejti ki véleményét.

- A vadember mítosz forradalmi tartalmat nyer: a „barbárság” fogalmát kiküszöböli, és a „civilizáció” fogalmával helyettesíti: ne ítéljük barbárnak mindent, ami nem egyezik meg a mi szokásainkkal! (Cocchiara 1965. 32.) Az emberevről: barbárabb az,

aki megeszi az embert elevenen (ti. a keresztények), mint az, aki megeszi holtan („à manger un homme vivant qu'à le manger mort”)

- Idealizálja a primitív világot, ami szerinte kedves volt már Lükurgosznak és Platónnak is. A vadember Montaigne-nél már kezd a szabadság jelképévé válni. (Cocchiara, 33.)

* **Daniel Defoe** (1660–1731): *Robinson Crusoe* (1719) → a hajótörött hős az emberevők foglyában (Péntek) barátja és alattvalórá talál

B. A vadember a felvilágosodás korában

* **Jean Jacques Rousseau** (1712–1778):

- a „jó vadember” (bon sauvage) – 1750: *Discours sur les sciences et les arts* c. tanulmánya a természethez való visszatérést hangoztatja.

- Nincs édeni jellege a „vadember” kultuszának, hanem az emberi méltóság és szabadság gondolata a hangsúlyosabb nála.

* **Johann Gottfried Herder** (1744–1803)

- Esszéiben 1784 táján eszményíti a vadembert.

- A természeti ember iránti csodálatát Rousseau-ból meríti. Különbségek R.-hoz képest: 1. Herdernél nincs jogi vonatkozása a kérdésnek, nála eszmei érték a „vadember”: hatása van a művészetfelfogására is.; 2. Herder az európai népek körében is keresi (pl. 1765-ben Lettországon, Riga környékén részt vesz egy Szent Iván éjszakai napéjegyenlőségi ünnepségen).

* **Voltaire** (1694–1778): *Candide* (1759, regény) → a naiv, jóhiszemű főhős felfedezi az emberi világ gonoszságát, nem fogadja el mestere, Pangloss tanítását arról, hogy a világ a lehetséges világok legjobbika. Voltaire tagadja Leibniz eme tanítását, aminek korábban maga is híve volt. (A megoldás: „Műveljük kertjeinket!”)

C. A „vadember” a 19. század világirodalmában

* **François-René de Chateaubriand** (1768–1848): – 1791-ben Észak-Amerikába utazik, hogy Rousseau hatására a „természet emberének” életét tanulmányozza, és hogy anyagot gyűjtsön a bennszülöttekről. A civilizációtól meg nem rontott természetes emberért lelkesedik: pl. *Atala* c. regénye két „természetes” ember szerelmének tragikus idillje a zord észak-amerikai táj egzotikus keretében. Néhány hónapos amerikai útja újra és újra felbukkan 1801–1826 közötti műveiben. Néprajzi pontossággal ír a „vademberről”.

* **James Fenimore Cooper** (1798–1851) – A vadon szélén nevelkedik Amerikában, apja nagybirtokos östelepülő. – A Börharisnya-sorozat főhőse (Natty Bumppo) az ősvadonban otthonos vadász, az indiánok barátja, a szabad természetben saját erejéből tisztességgel élő ember, aki menekül a civilizációtól. Az indiánok rokonszenves ábrázolása újszerű abban a korban.

* Harriet **Beecher-Stowe** (1811–1896) – *Tom's Cabin* (Tamás bátya kunyhója, 1851–1852): az amerikai négerek bibliája lesz. (Vö: 1750–1800 között minden évben 50–100 000 négert („vadembert”) hurcolnak Amerikába.

* **Mark Twain** (1835–1910): *The Adventures of Huckleberry Finn* (1884) → Egy fiú mond ítéletet a társadalom felett. A főhős visszaadja a szökött néger, Jim szabadságát. A legélesebb hangú, leghumánusabb védőbeszéd egy néger érdekében egy gyerek szájából hangzik el.

* **Herman Melville** (1819–1891). Életrajz: Családja leszegényedik, apja korán meghal. Hajósinas, majd tanító. 22 éves korában egy bálnavadászhajóra szegődik, ahonnan megszökik. Hosszabb időt tölt egy Csendes-óceáni sziget emberevői között. Polinéziában emberevők kezébe kerül, akik testvériesen bánnak vele, vidámak, szeretik a szépet. – Regényes útleírása: *Omoo, a Narrative of Adventures in the South Seas* [Omoó, déltengeri kalandok története, 1847] Ez a mű viszi be az irodalomba a Csendes-óceán paradicsomi

szigetvilágának témáját. Az édenkertben egy rousseau-i eszményi társadalom képét rajzolja meg, amelyet a fehér ember civilizációja fölött állónak tekint. Leírásai néprajzi hitelességűek. – Főműve: *Moby Dick* (1851)

* **Joseph Rudyard Kipling** (1865–1936) – *The Jungle Book* (A dzsungel könyve, 1894–95, két kötet) – Meggyőződése, hogy a fehér ember civilizációja jelenti a megváltást a „vadak” számára. Eszménye az aktív hős, a birodalomépítő, a vaskezű gyarmatosító (vö. viktoriánus Anglia!) Militarista nézeteket vall, de hangsúlyozza a fehér ember felelősségét. „Kipling a jó vadember mítoszát annak a civilizált európainak a mítoszával helyettesíti, akit az Isten angolnak teremtett, hogy uralkodjék a primitív világ felett.” (Cocchiara 1965. 262.)

D. A vadember és a modern művészetek

* **Paul Gauguin** (1848–1903) – Egész életén keresztül érdeklődik a primitív világ iránt. Előbb Panama környékén próbál letelepedni, majd – bár elismert festő Franciaországban – 1891-ben a Francia-Polinéziába, Tahiti szigetére utazik, hogy belső önmagát megtalálja. Egyik barátjának írja búcsúzóul: „*Tahitibe megyek, és ott lent fogok meghalni. Az én művészetem, amelyet te szeretsz, csak mag; remélem, hogy Tahitiban a vad és primitív talajon csírázásra tudom majd bírni. A dicsőséget másoknak hagyom. Nekem békére van szükségem. Franciaország Gauguinje meghalt, többé nem fogtok hallani róla.*” (Cocchiara 1965. 271.) Nem az európai kolóniában, hanem a bennszülöttek között él, egy kunyhóban egy bennszülött nővel: maga is vademberré válik. Teljesen leszegényedik, két „vad nő” is elhagyja, betegsége súlyosbodik, konfliktusa elmélyül a civilizáció képviselőivel (legnagyobb ellensége a francia missziót vezető katolikus püspök), végül kóbor vándorként hal meg a Marquises-szigeteken, csak egy szegény vadember siratja el, akit egykor emberevés vádjával vádoltak meg, és akit ő annakidején védelmébe vett.

* **A néger zenei reneszánsz** – A **jazz** az amerikai négerek számára saját eredetmítoszuk kifejezése volt, de a fehérek számára más jelentéstartalmat kapott: az amerikai nagyon sikeres varieté-művészek szórakoztatták a fehér társadalmat, mert a gondtalan aranykor világát idézték, illetve az ember veseszületett szenvedélyeit fejezték ki (pl. sikamlós, trágár énekek, erotikus táncok stb.). Ezeket az életérzéseket a fehér prúd kultúra nem tudta büntudat nélkül felvállalni. Hasonlóan hatásosak lettek a vallásos rajongást kifejező néger **spirituálék**.

- A jazz hatása a modern szimfonikus zenére (pl. Igor Sztravinszkij, George Gershwin stb.).